

ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΟΥ ΑΓΑΘΩΝΑ ΣΤΗ ΔΙΑΝΟΗΣΗ ΤΟΥ Κ.Μ. ΚΟΥΜΑ

Ἡ ἐπιλογὴ τοῦ Κούμα νὰ γνωρίσει στὸ ἐλληνόφωνο κοινό, τὸ 1814, τὸν Ἀγάθωνα τοῦ Wieland δὲν ὑπῆρξε τυχαία¹ καὶ ἐκφράζει μία κρίσιμη φάση τῆς πνευματικῆς του πορείας· εἶχε γιὰ ψυχολογικὰ κίνητρα τὴν ἀγανάκτησή του καὶ τὴν πικρία ποὺ δοκίμασε, ὅταν προσπαθοῦσε στὴ Σμύρνη νὰ ἐφαρμόσει παιδαγωγικὲς ἀντιλήψεις καὶ φιλοσοφικὲς ιδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ στὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο, ποὺ εἶχε δημιουργήσει τὸ 1808². Οἱ δυσκολίες εἶχαν φανεῖ, ἤδη, ἀπὸ τὴν ἀρχή· ἀπὸ τὸ 1810, εἶχε ἐκφράσει ἀμφιβολίες γιὰ τὴν εὐόδωση τῶν σχεδίων του στὸν Κοραῆ³. Ὁ Κοραῆς ἀπὸ τὸ Παρίσι παρακολουθοῦσε ἄγρυπνα τὰ γεγονότα στὴν Σμύρνη, νουθετώντας συνεχῶς τὸν Κούμα καὶ τοὺς Σμυρναίους⁴.

Στὴν σύγκρουση, ἀνάμεσα στὸν Κούμα καὶ στοὺς δημογέροντες καὶ προεστούς, εἶχαν ὑπεισέλθει ἡ Ἐκκλησία, οἱ φαναριωτικοὶ κύκλοι, ξένοι πρόξενοι, ὁ Ἀθανάσιος Πάριος, πού, ἀπὸ τὴν γειτονικὴ Χίο, ἀντιμετώπιζε ἐχθρικὰ κάθε ἐκδήλωση τοῦ Διαφωτισμοῦ στὴν περιοχὴ τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου⁵· ἄς θυμηθοῦμε, λίγα χρόνια πρὶν, τὸν διωγμὸ τοῦ Βενιαμὶν Λε-

1. Ἀκόμη ἓνα ἔργο τοῦ WIELAND μετέφρασε ὁ Κ. Κούμας· πρόκειται γιὰ τὴν *Ἱστορία τῶν Ἀβδηριτῶν*, Βιέννη 1827, σὲ δύο τόμους.

2. Ν. ΒΕΗΣ, «Συμβολὴ εἰς τὰ σχολικὰ πράγματα τῆς Σμύρνης», *Μικρασιατικὰ Χρονικὰ* 1, 1939, σσ. 193 κ.έξ. Βλ. καὶ Κώστας ΛΑΠΠΑΣ, «Πατριαρχικὴ σύνοδος “Περὶ καθαιρέσεως τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων” τὸν Μάρτιο τοῦ 1821. Μία μαρτυρία τοῦ Κων. Οἰκονόμου», *Μνήμων* 11 (1987), σσ. 123-153, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

3. Ἀδ. ΚΟΡΑΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. ΟΜΕΔ, τ. 3ος, Ἀθήνα 1979, σ. 109· ὁ Κοραῆς γράφει στίς 8.6.1811 στὸν Ἀλ. Βασιλείου: «τὰ περὶ τοῦ Κούμα μὲ λυποῦσι πολύ, βλέπω τὸν ἄνθρωπον εἰς πειρασμὸν μέγαν ν’ ἀφήσῃ τὴν Σμύρνην... Ἐπειτα πρὸς τοὺς Σμυρναίους τὸν Κούμα ἐπαίνεσα».

4. Ἀδ. ΚΟΡΑΗΣ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. 65. Διαθέτουμε περιγραφὴ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰακώβου Ρῶτα πρὸς τὸν Ἀδ. Κοραῆ, *ἐνθ. ἀνωτ.* σ. 142.

5. Ἦδη, ἀπὸ τὸν ἐπόμενο χρόνο μετὰ τὴν ἀφίξή του στὴ Σμύρνη, ὁ Κούμας, σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κοραῆ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1810, διατυπώνει τὶς ἐπιφυλάξεις του γιὰ τὴν συνέχιση τοῦ ἔργου του καὶ περιγράφει τὴν δύσκολη κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε ἐκεῖ. Ἀδ. ΚΟΡΑΗΣ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σσ. 12-14, 63-65. Ὁ Κοραῆς ἐκφράζει τὴν ἀγανάκτησή του, ὅταν ὁ Κούμας, τὸν Ἰούνιο 1814, ἀποδέχεται πρόσκληση νὰ διδάξει στὴν Κωνσταντινούπολη, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. 295 καὶ τὸν Φεβρουάριο 1816, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. 455 γράφει: «Τὰ περὶ τοῦ Κούμα μὲ κατεπλήγωσαν».

σβίου στις Κυδωνίες⁶. Τò 1812 είχε έπιτευχθεῖ μία πρόσκαιρη συμφιλίωση ανάμεσα στις δύο παρατάξεις, γεγονός που ó Κούμας στην αὐτοβιογραφία του, χαρακτηρίζει ως τò ὠραιότερο γεγονός τῆς ζωῆς του⁷. Όμως ó ιδεολογικός αὐτός ανταγωνισμός, που διαδραματιζόταν στην μικρασιατική πρωτεύουσα, ἐπρόκειτο, τò 1819, νὰ καταλήξει σὲ βιαιότερη ἀναμέτρηση καὶ στò τελικὸ κλείσιμο τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου⁸.

Ἡ ἱστορία τοῦ Ἀγάθωνα, ὅπως τὴν διηγείται ó Wieland, ἔχει στενὴ σχέση με τὴν Σμύρνη, ἀφοῦ κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἐκτυλίσσεται στὴν ἰωνικὴ πρωτεύουσα, ὅπου ó Ἀγάθων πωλεῖται ὡς δοῦλος στὸν σοφιστὴ Ἰππία, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν σειρά του τὸν γοητεύει μετὰ τὴν σοφία του. Ἡ περιγραφὴ τῆς ἀρχαίας Σμύρνης σ' ὅλο τῆς τò μεγαλεῖο ἀπὸ τὸν Wieland ἀποτελεῖ εὐκαιρία γιὰ τὸν Κούμα νὰ θυμίσει στοὺς Σμυρναίους τὴν παλαιὰ δόξα τῆς πατρίδας τους. «Ἐὰν ὁ Γερμανὸς Βειλάνδος», γράφει ὁ Κούμας «ἤξευρε τὴν σημερινὴν Σμύρνην, καθὼς τὴν γνωρίζει ὁ εἰς αὐτὴν καὶ γεννηθεῖς καὶ ἀνατραφεῖς Κοραῆς, εἶμαι βέβαιος, ὅτι ἤθελεν εὐρεῖν ἀφορμὴν εἰς καμμίαν ἀπὸ τὰς συνήθεις παρεκβάσεις τοῦ συγγράματος, φέρων παράδειγμα τὴν διαφορὰν τῆς παλαιᾶς ἐνδοξοτάτης Σμύρνης καὶ τῆς σημερινῆς... Ἡ παιδεία, ὅχι ὁ πλοῦτος ἀποκαθίστανε τὴν παλαιὰν Σμύρνην πρῶτην τῶν Ἰωνικῶν πόλεων»⁹.

⁶ Ὑποστηρικτὴς τοῦ Κούμα ὑπῆρξε ὁ προστάτης τῶν προοδευτικῶν λογίων τῆς ἐποχῆς, μητροπολίτης Ἐφέσου Διονύσιος Καλλιάρχης, στὸν ὁποῖο ἀφιερώνει τὴ μετάφραση τοῦ Ἀγάθωνα. Πρὸς τὸν ἴδιο φωτισμένο ἀρχιερέα συγγράφει μία ὠδὴ ἡ Εὐανθία Καίρη, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν ἀφιέρωση τοῦ Κούμα στὸν μητροπολίτη. Πβ. Β.Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Μία ὠδὴ τῆς Εὐανθίας Καίρη στὸν Ἐφέσου Διονύσιο τὸν Καλλιάρχη», *Ὁ Ἐρανιστὴς* I (1963), σσ. 235-237.

⁶. Ρωξάνη Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη τοῦ 18ου αἰῶνα*, Ἀθήνα 1983, σσ. 51 κ.ἐξ.

⁷. Κ. ΚΟΥΜΑΣ, *Ἱστορίαι τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων*, τ. 12ος, Βιέννη 1836, σ. 589: «Αἱ ὠραιότεραι ἡμέραι τῆς ζωῆς τοῦ Κούμα ἦσαν κατὰ τò 1812 ἔτος, ὁπότε οἱ καταργηταὶ τοῦ σχολείου δημογέροντες μεταμεληθέντες ἐζήτησαν ἀπ' αὐτὸν συγγνώμην διὰ τὰ φαινόμενα, καὶ ἐνωθέντες μετὰ τοὺς πρὶν διαφερομένους ἀνέδειξαν σχολὴν δημόσιον τὸ Φιλολογικὸν Γυμνάσιον». Τὴν ἴδια χρονιά, τò 1812, ὁ ΚΟΡΑΗΣ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. 189 συμβουλεύει τὸν Κούμα «νὰ μὴν ἀνακατῶνεται εἰς ταῦτα μῆτε μικρόν, μῆτε μέγα, ἀλλὰ νὰ εἶναι ἀπλοῦς θεατὴς τῶν γινομένων... Ἀπὸ τò σχολεῖον του μέλλει νὰ ἐκβῇ καὶ ἡ καλὴ ἐφημερίς ἐρανισμένη ἀπὸ φιλολογικὰς ἐφημερίδας τῶν Εὐρωπαίων».

⁸. Φ. ΗΛΙΟΥ, *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες καὶ Διαφωτισμός. Ἡ περίπτωσις τῆς Σμύρνης (1819)*, *E.M.N.E. Μνήμων*, Ἀθήνα 1981. Πβ. Κ. ΛΑΠΠΑΣ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σσ. 140-141.

⁹. C. M. WIELAND, *Ἀγάθων*, μετ. Κ.Μ. Κούμα, τ. 1ος, Βιέννη 1813, σ. κθ'. Τὴν ἀνάγκη τῆς ἐνθύμησης στοὺς Σμυρναίους τῆς παλαιᾶς δόξας τῆς πόλεως τους ἐκφράζει καὶ «Ἡ αὐτοσχέδιος διατριβὴ περὶ Σμύρνης» τοῦ Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Λόγιος Ἑρμῆς* 1817, ἀνατύπωση Μελίτη 1831, Ἀθήνα 1977², μετὰ πρόλογο καὶ εἰσαγωγὴ τοῦ Μιχ. Ἀθ. Ἀναστασιάδη. Ἡ Σμύρνη στò κείμενο αὐτὸ χαρακτηρίζεται «δάσος τῆς καλλιφωνίας τῶν σοφῶν, Μουσεῖον τῆς Ἰωνίας, Χαρίτων καὶ Μουσῶν καταγώγιον».

Ὁ Κούμας δὲν ἐνοχλεῖται ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς ἀναχρονισμοὺς ποὺ περιέχει ὁ *Ἀγάθων*· π.χ. ἡ Σμύρνη τὸν Ε΄ αἰῶνα δὲν εἶναι ἡ μεγάλη πόλη τῆς Ἰωνίας, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἥρωα τοῦ βιβλίου ἀνταποκρίνονται στὴν ἱστορική πραγματικότητα, πράγμα ποὺ ἐπισημαίνει ὁ ἴδιος ὁ Κούμας στὰ προλεγόμενά του, ἀποκαθιστώντας συγχρόνως τὴν ἱστορική ἀλήθεια¹⁰. τὸν ἐνδιαφέρει κυρίως ὁ ἠθοπλαστικὸς χαρακτήρας τοῦ ἔργου, ποὺ ἐδῶ εἶναι ἓνα μυθιστόρημα. Ὁ Κούμας υἱοθετεῖ τὸν ὄρο «μυθιστορία», ποὺ εἶχε ἀνασύρει ὁ Κοραῆς ἀπὸ τὴν κλασσικὴ λατινικὴ γραμματεία¹¹, ἀλλὰ χρησιμοποιοῖ καὶ τὸν δικὸ νεολογισμό «τὸ ρωμανόν», χαρακτηρίζοντας τὸ λογοτεχνικὸ αὐτὸ εἶδος «ὡς ἔχων ἀναμιγμένον μὲ τὴν τέρψιν καὶ μέρος ὠφελείας ἀνάλογον», προσθέτοντας, ὅμως ὅτι πολλὰ μυθιστορήματα «ὄχι μόνον ἀμελοῦσι τῶν ἠθῶν τὴν διόρθωσιν, ἀλλὰ πολλάκις συμβάλλουσι καὶ εἰς τὴν διαφθοράν των»¹². Ἀντίθετα, ἀπὸ τὸν Κοραῆ, ὁ Κούμας δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὰ φιλολογικὰ καὶ δομικὰ γνωρίσματα τοῦ μυθιστορήματος καὶ τῆς ἐπικῆς ποίησης ἢ τὴν συσχέτιση τοῦ μυθιστορήματος καὶ τῆς ἱστορίας· κυρίως τὸν ἐνδιαφέρει ἡ παιδαγωγικὴ του ἀξία. Παραλληλίζει τὸν *Ἀγάθωνα* τοῦ Wieland μὲ τὴν *Κύρου Παιδεία* τοῦ Ξενοφῶντα καὶ πιστεύει, ὅτι μὲ τὸν *Ἀγάθωνα* προβάλλεται ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἀποδεικνύει τὴν δύναμη τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἀντιμέτωπος μὲ τὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς¹³.

Στὸν *Ἀγάθωνα*, τὸ κύριο πρόσωπο τοῦ ἔργου εἶναι ἓνας φιλόσοφος, ποὺ μὲ ὄπλο του τὸν συλλογισμό, προσπαθεῖ ν' ἀντικρούσει τοὺς Σοφιστές. Σ' αὐτὴ τὴν ἀντιπαράθεση τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ ψεύδους, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὁ Κούμας, ἀσκεῖ κριτικὴ ἐναντίον τῆς Σοφιστικῆς. Ἀποδέχεται τὴν κριτικὴ τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων καὶ τοῦ Ἀριστοτελικοῦ ἔργου καθὼς καὶ τὴν μονόπλευρὴ ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀρχαία σοφιστικὴ εἶναι ἐμπορευματοποίηση τῆς δραστηριότητος τοῦ λόγου καὶ παραχάραξη τῆς ἀλήθειας. Θεωρώντας ὅτι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀρχίζει μόνο μὲ τὸν Σωκράτη καὶ κορυφώνεται στὸν Κάντ —ἄποψη ποὺ δὲν ἐκπροσωπεῖ τὴν γερμανικὴ φιλοσοφία τοῦ 19ου αἰῶνα¹⁴— ὁ Κούμας καταφεύγει σὲ ὀξεῖς τόνους στὴν

10. C. M. WIELAND, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. λβ'.

11. *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. μθ'. Πβ. Vincenzo ROTOLO, «Ὁ Κοραῆς καὶ τὸ ἀρχαῖο μυθιστόρημα» *Πρακτικὰ Συνεδρίου Κοραῆς καὶ Χίος* (Χίος, 11-15 Μαΐου 1983), τ. Α', Ἀθήνα 1984, σ. 55.

12. C. M. WIELAND, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. μθ'.

13. C. M. WIELAND, *ἐνθ. ἀνωτ.*, μετ. Κ. Κούμα, σ. κα'.

14. Κ.Μ. ΚΟΥΜΑΣ, *Σύνταγμα Φιλοσοφίας*, τ. Ιος, Βιέννη 1818, σ. ιε', ὅπου ὁ Κούμας ἀναφέρει: «Μανουῆλος Κάντιος, τὸ ἀθάνατον κλέος τῆς Γερμανίας ὑπῆρξεν ὁ δεῦτερος Σωκράτης». Πβ. Κ.Μ. ΚΟΥΜΑΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Φραγκίσκον Κ. Μαῦρον*, ἐκδ. Ν. Ψημμένου. Ἀθήνα 1980, σ. XII.

κριτική του· πιστεύει, ότι οί Σοφιστές «κακομεταχειριζόμενοι τὴν ὀλίγην παιδείαν, ἢ τὸ φᾶσμα τῆς παιδείας, τὴν ὁποίαν νομίζουν ὅτι ἔχουσιν, ἀποκατέστησαν ὑποπτον καὶ τὸ μόνον σωτηριοδέστατον φάρμακον τῶν πολλῶν ἀσθενειῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως»¹⁵.

Ὁ Κούμας εἶχε ἀφομοιώσει τὴν Πλατωνικὴ καὶ Ἀριστοτελικὴ κριτικὴ στὴν δική του ἐπίθεση κατὰ τῶν «συγχρόνων» του Σοφιστῶν, ποὺ ἦσαν οἱ ἀντίπαλοί του στὰ παιδαγωγικά του σχέδια, προσθέτοντας ὅτι «ἐὰν ὁ Ἀγάθων ὀνομάζῃ ὀλέθριον φαρμάκιον τὰς τῶν τοιούτων ἀφρόνων διδασκαλίας, καὶ μὲ βεβαιότητα μεγάλην διῖσχυρίζεται ὅτι μόνη ἡ ἀρετὴ ἐμπορεῖ νὰ μεταβάλλῃ τὸν ταλαίπωρον τοῦτον κόσμον εἰς ἡλύσιον· δὲν πρέπει ἄραγε δικαιότερα νὰ νομίζωμεν καὶ ὀνομάζωμεν ἡμεῖς τοὺς τοιούτους ἄφρονες *λυμεῶνας* τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας· κύνας λυσσῶντας κατὰ τῆς κοινῆς ἡσυχίας καὶ εἰρήνης· διδασκάλους ἀδικίας καὶ παρανομίας καὶ παντὸς κακουργήματος»;¹⁶ Τὴν κριτικὴ του ἐναντίον τῶν ἀξιωμάτων τῶν Σοφιστῶν, ὁ Κούμας συμπληρώνει στὴν *Ἠθικὴ* του προβάλλοντας τὶς ἐξῆς θέσεις: α) τὴν ἄρνηση τῆς ταύτισης τοῦ φυσικοῦ νόμου μὲ τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυρότερου καθὼς καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν φύση, παραλληλίζοντας τοὺς Σοφιστὲς μὲ τὸν στωικισμό καὶ β) τὴν ἀντίθεσή του στὴν ἐξάρτηση τῆς ἠθικῆς ἀπὸ τὴν συνήθεια, ἀντίληψη ποὺ κατὰ τὴν γνώμη του θυμίζει τὸν πυρρωνισμό¹⁷.

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Κούμα ἐναντίον τῶν Σοφιστῶν ἀποκτοῦν ἰδιαίτερη σημασία, ὅταν ἀναλογισθοῦμε ὅτι στὰ ἴδια περίπου χρόνια, ὁ Hegel στὶς *Παραδόσεις του τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας* (1805-6) ἀνετρέπει τὴν παραδοσιακὴ ἀρνητικὴ εἰκόνα γιὰ τοὺς Σοφιστὲς, ἀναλύοντας διεξοδικὰ τὴν προσφορά τους στὴν ἱστορία τῆς παγκόσμιας σκέψης. Ὁ Hegel ἐντάσσει τὴν σοφιστικὴ στὴν σύλληψή του γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ τὴν καταξιώνει ἱστορικά, συνδέοντάς την μὲ τὸ κίνημα τοῦ ἀρχαίου Διαφωτισμοῦ¹⁸. Ὁ Κούμας παραγνωρίζει τὴν ἐρμηνεία τῆς σοφιστικῆς ποὺ ἀνάγεται στὴν ἀρχαιότητα¹⁹ καὶ φθάνει μέχρι τοὺς νεώτερους ἐρμηνευτὲς της, ὡς ἔκφραση τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοχασμοῦ²⁰.

15. C. M. WIELAND, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σσ. ν'-νγ'.

16. *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. νδ'. Πβ. σσ. νε'-ξ'.

17. Παραπέμπω στὴν *Ἠθικὴ* τοῦ Κ. ΚΟΥΜΑ, Ἀθήνα 1844, ποὺ ἀποτελεῖ ἀνατύπωση τοῦ τετάρτου τόμου τοῦ *Συντάγματος Φιλοσοφίας*, σσ. 10-11.

18. Ν.Κ. ΨΗΜΜΕΝΟΣ, «Ἡ σοφιστικὴ στὴν ἱστοριοφιλοσοφικὴ θεώρηση τοῦ Hegel», στὸν τόμο *Ἡ Ἀρχαία Σοφιστικὴ*, Ἀθήνα, ἔκδ. Ἑλληνικῆς Φιλοσοφικῆς Ἑταιρείας, 1984, σσ. 294-311.

19. ΠΛΑΤΩΝ, *Θεαίτητος*, 166 d.

20. Πβ. J.P. DUMONT, *Les Sophistes*, Παρίσι, P.U.F., 1969.

Στην κριτική του Κούμα έναντίον τῶν Σοφιστῶν μπορεῖ κανεὶς νὰ διαπιστώσει, ὅτι, παρόλη τὴν ἐνασχόλησή του μὲ τὴν καντιανὴ φιλοσοφία, δὲν μπόρεσε ν' ἀντιληφθεῖ τὰ κοινὰ σημεῖα ἀνάμεσα στὴν ὑποκειμενικὴ σκέψη τῶν Σοφιστῶν καὶ τὴν γνωσιοθεωρία τοῦ Κάντ, ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι γνωρίζουμε μόνο τὰ φαινόμενα καὶ ὅτι ἡ πραγματικότητα πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὲ σχέση μὲ τὴν συνείδηση· ἀκόμη δὲν μπόρεσε νὰ συλλάβει τὴν μετάβαση τῆς σκέψης ἀπὸ τοὺς Σοφιστὲς στὸν Σωκράτη καθὼς καὶ τὴν διαλεκτικὴ τῆς πορείας. Ἡ στατικότητα αὐτὴ τῆς διανόησης τοῦ Κούμα ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφία τῶν Σοφιστῶν παρατηρεῖται καὶ σὲ ἄλλους ἐκπροσώπους τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν πρῶτο νεοέλληνα φιλόσοφο τὸν Πλήθωνα, ὁ ὁποῖος στοὺς *Νόμους* ἐπικεντρώνει τὴν κριτικὴ του στὴν ἀντίθεση κυρίως ἀνάμεσα στοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς σοφιστὲς²¹, ὅπως καὶ στὴν *Αὐτοσχέδιο Διατριβὴ* τοῦ Κοραῆ γιὰ τὸ δόγμα «νόμῳ καλὸν - νόμῳ κακόν», ὅπου ἐπιχειρεῖται ὀξύτατη κριτικὴ καὶ χαρακτηρίζεται ὡς δόγμα «ἀσεβέστατο»²². Ὡστόσο, ὁ Κοραῆς ἐμφανίζεται περισσότερο διαλλακτικὸς γιὰ τοὺς Σοφιστὲς ἀναφέροντας ὅτι «τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐνδεχόμενον καὶ νὰ κατηγορήθησαν ἀδίκως» ἀποδίδει ὅμως σ' αὐτοὺς τὴν ἠθικὴ κατάπτωση τῆς Ἀθήνας τοῦ Ε' αἰῶνα καὶ θεωρεῖ συνεχιστὲς τοὺς τοὺς σκεπτικιστὲς²³.

Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἰδιάζουσα σημασία γιὰ τὴν ἠθικὴ σκέψη τοῦ Κούμα, εἶναι ὅτι, στὰ προλεγόμενά του στὴν μετάφραση τοῦ *Ἀγάθωνα*, τονίζεται μία ἰδιαίτερη πτυχὴ τῆς διανόησής του, ὅπου ὁ προβληματισμὸς του ἐστιάζεται περισσότερο σ' ἐκεῖνο ποὺ ὁ Κοραῆς ἀποκαλοῦσε «τέχνη τοῦ βίου»²⁴, παρὰ στὸ καθαρὸ ὀρθολογιστικὸ ἠθικὸ σύστημα καντιανῆς προέλευσης ποὺ παρουσιάζει στὸ *Σύνταγμα Φιλοσοφίας*, ἀκολουθώντας τὸν μετακαντιανὸ Wilhelm Traugott Krug²⁵. Αὐτὴν τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὴν ἠθικὴ ὑπαινίσσεται ὁ Κούμας στὶς *Ἱστορίες τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων*, ὅταν ἀναφέρει ὅτι «ὁ ἀληθινὸς φιλόσοφος... δὲν ἐπαινεῖ μάχας μυριονέκρους, ἀλλ' ἐκθειάζει θαυμασίως ὅσα συμφωνοῦσι μὲ τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας, τῆς δι-

21. Anna KELESSIDOU, "Critique de la Sophistique par Pléthon", *Revue de Philosophie Ancienne*, 1984, No 2, σσ. 29-40.

22. Βλ. Ν. ΨΗΜΜΕΝΟΣ, «Ὁ Κοραῆς καὶ τὸ "δόγμα Νόμῳ καλόν, νόμῳ ἀγαθόν"», *Πρακτικὰ Συνεδρίου 'Κοραῆς καὶ Χίος*, τ. Β', Ἀθήνα 1985, σσ. 17-30.

23. Ἀδ. ΚΟΡΑΗΣ, *Διατριβὴ Αὐτοσχέδιος περὶ τοῦ περιβοήτου δόγματος τῶν Σκεπτικῶν φιλοσόφων καὶ τῶν Σοφιστῶν, νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν*, Λιψία (Βιέννη) 1819, σ. 44.

24. Αδ. ΚΟΡΑΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, ἐνθ. ἀνωτ., σσ. 376-377.

25. Πβ. Ρωξάνη Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ Ἠθικὴ τοῦ Κ.Μ. Κούμα καὶ τὸ Σύστημα τῆς Πρακτικῆς Φιλοσοφίας τοῦ W.T. Krug», *Φιλοσοφία* 7, 1977, σσ. 455-467.

καιοσύνης, τῆς χρηστότητος καὶ τῆς φιланθρωπίας»²⁶. Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Πλούταρχο, τοῦ ὁποίου τοὺς *Παράλληλους Βίους* θεωρεῖ «ὕπὲρ πᾶν ἄλλο ἀρμοδιώτατον νὰ διδάξῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν οἰκιακὴν του διαγωγὴν»²⁷, ὁ Κούμας στὸν *Ἀγάθωνα*, δὲν ἐνδιαφέρεται, γιὰ τὸ ἐρώτημα, τί εἶναι ἀρετὴ καὶ τί εἶναι σοφία, ἀλλὰ «πόσον μπορεῖ νὰ προκόψῃ τις καὶ εἰς τὰ δύο μὲ τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ ζῶν μεταξὺ πολλῶν καὶ παντοδαπῶν πραγμάτων τοῦ πολυταράχου καὶ πολυκινδύνου τούτου βίου»²⁸.

Στὸ σημεῖο αὐτό, δὲν μπορούμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε, ὅτι ὁ Κούμας, ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τοῦ καθήκοντος τῆς καντιανῆς ἠθικῆς καὶ ὅτι προσπαθεῖ νὰ συμπεράνει τοὺς γενικοὺς κανόνες τῆς συμπεριφορᾶς ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. Ἀντίθετα παραμένει συνεπὴς μὲ τὰ ὅσα ἀναπτύσσει στὸ *Σύνταγμα Φιλοσοφίας*, ὅπου ὀρίζει τὴν ἀρετὴ ὡς τὴν ἠθικὴ τελειότητα τοῦ ἀνθρώπου²⁹, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος, λόγῳ τῆς ἀτελειότητάς του, προσπαθεῖ συνεχῶς νὰ φθάσει. Συνεπῶς, ἡ ἀρετὴ εἶναι, γιὰ τὸν Κούμα, μία ἀδιάκοπη προσπάθεια γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς τελειότητος, σύμφωνα πάντοτε μὲ τὴν ἐλεύθερη βούληση καὶ τὸν ἠθικὸ νόμο³⁰.

Γιὰ τὸν Κούμα, ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ καὶ ἀποκτᾶται «διὰ γυμνάσεως καὶ ἀποβολῆς τῶν ἐμποδίων, διδάσκεται μὲν ἀπὸ τοὺς ἐξεύροντας νὰ προσδιορίσωσι τί νὰ εἶναι τὰ ἀποβλητέα ἐμπόδια, μανθάνεται δὲ ἀπὸ τοὺς δεχομένους ἐλευθέρως τὴν τούτων ἀποβολήν»³¹. Δέχεται ἀκόμη, ὅτι τὰ ἐμπόδια γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς εἶναι ἄμεσα καὶ ἔμμεσα, ὀνομάζοντας ἄμεσα ἐμπόδια, τὴν ἐσφαλμένη γνώση καὶ τὴν ἔλλειψη τῆς κριτικῆς δύναμης. Ἐμμεσα ἐμπόδια στὴν ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς εἶναι ὅλες οἱ ἐξωτερικὲς περιστάσεις, οἱ ὁποῖες ἐνισχύουν τὰ ἄμεσα ἐμπόδια καὶ εἶναι κυρίως οἱ σωματικὲς διαθέσεις καὶ οἱ σχέσεις τοῦ ἀτόμου μέσα στὴν κοινωνία³². Σ' αὐτὴ τὴν καθημερινὴ διϋποκειμενικὴ τριβὴ ὁ Κούμας κάνει ἀναφορὰ στὰ προλεγόμενα τοῦ *Ἀγάθωνα*, ὅταν ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀρετὴ φανερῶνεται στὸν καθημερινὸ βίον μὲ τὴν ἐπικοινωνία μὲ σοφοὺς καὶ ἀγαθοὺς ἄνδρες³³. Στὴν *Ἠθικὴ* του, ἀκολουθώντας τὸ *Σύστημα τῆς Πρακτικῆς Φιλοσοφίας*, τοῦ Krug, ὁ Κούμας παρέχει κανόνες γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς, οἱ ὁποῖοι

26. Κ.Μ. ΚΟΥΜΑΣ, *Ἱστορίαι τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων*, τ. Ιος, Βιέννη 1830, σ. λζ'.

27. *Ἐνθ. ἄνωτ.*

28. C. M. WIELAND, *Ἀγάθων*, μετ. Κ.Μ. Κούμα, *ἔνθ. ἄνωτ.*, σ. κβ'.

29. Κ.Μ. ΚΟΥΜΑΣ, *Ἠθικὴ*, *ἔνθ. ἄνωτ.*, σ. 20.

30. *Ἐνθ. ἄνωτ.*, σ. 49.

31. *Ἐνθ. ἄνωτ.*, σ. 50.

32. *Ἐνθ. ἄνωτ.*, σ. 51.

33. C. M. WIELAND, *Ἀγάθων*, μετ. Κ.Μ. Κούμα, *ἔνθ. ἄνωτ.*, σ. κα'.

συνοψίζονται κυρίως σὲ τρεῖς: ὁ πρῶτος εἶναι προσπάθεια «νὰ διορθώσης καὶ νὰ περισσεύσης τὰς ἠθικὰς γνώσεις σου καὶ νὰ ἔχῃς περὶ τῆς πίστεώς σου καθαρὰς καὶ ἀκλονήτους πληροφορίες», ὁ δεύτερος «ἐξέταζε πάντοτε, ὡς ξένας, τὰς πράξεις σου μὲ ἠθικὰς ιδέας καὶ ἀρχάς, διὰ νὰ ὀξύσης τὴν ἠθικὴν σου κρίσιν, καὶ διὰ νὰ γνωρίζῃς τὰ σφάλματά σου» καὶ ὁ τρίτος «ἄκουε μὲ προσοχήν, ὅσα σὲ λέγει τὸ συνειδὸς σου, καὶ περὶ τῶν παρελθουσῶν καὶ περὶ τῶν μελλουσῶν πράξεών σου· καὶ εἰς ἀμφιβόλους περιπτώσεις κάλλιον μὴ πράξῃς τι, παρὰ νὰ κατανοήσης εἰς κίνδυνον τοῦ νὰ ἁμαρτήσης»³⁴.

Ὁ τελευταῖος αὐτὸς κανόνας δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴν ἐρμηνεία τοῦ ἠθικοῦ στοχασμοῦ τοῦ Κούμα ὡς ἓνα εἶδος ἠθικῆς ἀδιαφορίας. Ἀντίθετα, ρητὰ ἀποκηρύσσει αὐτὴ τὴν φιλοσοφικὴ στάση· ἀντιδιαστέλλεται ἀπὸ τὶς πράξεις ἀδιαφορίας, οἱ ὁποῖες οὔτε κακὸ οὔτε καλὸ προξενοῦν, τὴν ἠθικὴ ἀδιαφορία ἢ ὁποία προσδιορίζεται ἀπὸ «ἐξωτερικοὺς νόμους καὶ συνηθείας *Νόμῳ ἀγαθὸν καὶ Νόμῳ κακὸν* ἢ ἠθικὴ λέγω αὕτη ἀδιαφορία», τονίζει ὁ Κούμας, «θανατώνει τὴν ἀρετὴν...»³⁵.

Ὡς πρὸς τὴν ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν ιδεῶν, μπορούμε νὰ ποῦμε, ὅτι ἡ μετάφραση τοῦ *Ἀγάθων* τοῦ Wieland ἀπὸ τὸν Κούμα φανερώνει πῶς ἓνα ξένο λογοτεχνικὸ ἔργο μὲ φιλοσοφικὸ περιεχόμενο, δημιουργημένο μὲ διαφορετικὲς πνευματικὲς διεργασίες, ἀνταποκρίνεται στὴν νεοελληνικὴ ἐπικαιρότητα. Ἄν ὁ *Ἀγάθων* γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἴδιου τοῦ Wieland, θεωρεῖται αὐτοβιογραφικὴ μαρτυρία, ὅπου ἐκθέτει τὴν ἠθικὴ ἐπανάσταση ποὺ συντελέσθηκε σ' αὐτόν, ὅταν ἄρχιζε ν' ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν μυστικισμό καὶ νὰ προσανατολίζεται πρὸς τὸν ὀρθολογισμό, στὴν περίπτωση τοῦ Κούμα, τὸ ἔργο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐκδήλωση τῆς αἰσιοδοξίας του γιὰ τὴν ἀνθρώπινη πρόοδο καὶ τῆς πεποίθησής του, ὅτι οἱ ιδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ μποροῦν νὰ καρποφορήσουν στὴν νεοελληνικὴ κοινωνία, παρόλες τὶς ἀντιξοότητες. Ἐπίσης, μὲ τὴν μετάφραση αὐτὴ διαπιστώνουμε ἀκόμη μία φορὰ πόσο γόνιμη ὑπῆρξε στὸν νεοελληνικὸ Διαφωτισμό, ἡ σχέση τῶν Νεοελλήνων μὲ τὴν ἀρχαία τους κληρονομιά, στὴν προσπάθειά τους νὰ συνταιριάξουν στὴν φιλοσοφική τους θεώρηση τὴν ἀρχαιότητα μὲ ἐπίκαιρα θέματα τῆς ἐποχῆς τους.

Ρωξάνη Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
(Ἀθήνα)

34. Κ.Μ. ΚΟΥΜΑΣ, *Ἠθικὴ*, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 53.

35. *Ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. 25.

ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΟΥ ΑΓΑΘΩΝΑ ΣΤΗ ΔΙΑΝΟΗΣΗ ΤΟΥ Κ.Μ. ΚΟΥΜΑ

AGATHON DANS LA PENSÉE DE C.M. COUMAS

Résumé

C'est en 1814, que C.M. Coumas publie sa traduction en grec moderne de l'*Agathon* de Wieland. Cette démarche n'est pas sans signification pour son propre itinéraire intellectuel, ainsi que les difficultés qu'il rencontre lors de son séjour à Smyrne, en ce qui concerne la réalisation des idées pédagogiques des Lumières. En se référant au personnage d'Agathon, il adresse une critique aux Sophistes de l'Antiquité qui s'applique également aux 'sophistes' de son temps et se prononce contre leur subjectivisme. Coumas s'oriente vers une morale de l'art de vivre et s'éloigne de l'éthique kantienne qu'il propose dans son *Syntagma Philosophias* quelques années plus tard.

R. ARGYROPOULOS

